

Милка В. НИКОЛИЋ*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 15. 10. 2022.
Прихваћен: 22. 2. 2023.

ПУТОПИСНИ ЕЛЕМЕНТИ У РАТНОМ ДНЕВНИКУ БОРИСАВА АТАНАЦКОВИЋА: ЛИНГВОСТИЛИСТИЧКИ АСПЕКТ**

Борисав Атанацковић (1860–1919), ужички предузетник и политичар, пише дневник током Првог светског рата, путујући по Европи као члан српске избегличке државне делегације. Његов дневник се одликује интерференцијом различитих жанровских елемената – дневничких, путописних, аутобиографских и белетристичких. Предмет нашег интересовања јесу језичко-стилске одлике путописних сегмената у овом дневнику, а примењујемо лингвостилистички приступ. Стилску доминанту у Атанацковићевим путописним елементима чине дескрипција и директни унутрашњи монолог. *Документарна и литерарна* тенденција у његовом тексту углавном не теже приближавању него „супстоје“ једна поред друге, формирајући два типа језичког израза у текстуалном уобличавању путничког искуства. Аутор-јунак успоставља две врсте релација према предмету о коме говори: (1) објективна – тада користи *цијентизацију* као стилски поступак; (2) субјективна – тада користи *поетизацију* као стилски поступак. Путописни текст је фрагментаран и структурно отворен.

Кључне речи: дневник, путопис, Борисав Атанацковић, литерарно-документарна проза, језичко-стилске одлике, опис, унутрашњи монолог.

1. Увод

Борисав Атанацковић (1860–1919), ужички трговац, индустријалац, предузетник и политичар пише дневник током Првог светског рата, путујући по Европи (Грчка, Италија, Француска, Енглеска, Швајцарска) као члан српске избегличке државне делегације. Ово обимно дело (заузима близу 700 стра-

*milkanik75@gmail.com

**Истраживање спроведено у раду финансирано је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2022. години број 451-03-68/2022-14/200198), научни пројекат *Динамика структура савременог српског језика* (број 178014).

ница) обухвата период од 4. августа 1915. до 30. јануара 1919. године и има завичајни, национални, документарни и културолошки значај.¹

Дневник је близак данашњем читаоцу по корелацији успостављеној између принципа завичајности и интеркултуралности. Ово дело доноси бројне аутентичне историјске податке, а уједно садржи поетски надахнуте исказе. Предмет интересовања у овом раду јесу језичко-стилске одлике путописних сегмената у Атанацковићевом документарно-литерарном прозном тексту, а примењује се лингвостилистички приступ. Очекујемо да ће лингвостилистичка анализа Атанацковићевог жанровски и стилски сложеног остварења пружити увид у језичко-стилске одлике једне специфичне (под)врсте српског путописног стваралаштва, а то је *ратни путнички дневник*.²

2. Приступ проблему

Теоријско-методолошки концепт нашег истраживања базира се на савременим књижевнонаучним и лингвистичким погледима на путопис и *литерарно-документарну* прозу уопште. Књижевнонаучни ослонац налазимо у општој књижевнотеоријској литератури (в. Александровна Шачкова 2012; Борм 2013; Гвозден 2012; Костадиновић 2016; Кшиви 2015; Поповић 2013), као и у теоријским виђењима произашлим из искустава српског путописа (в. Гвозден 2011; Јаћимовић 2012; Милијић 2001; Пековић 2001; Пековић 2012; Радоњић 1995). На лингвистичком плану ослањали смо се на досадашња испитивања есеја, писма и биографије (в. Бабић 2019; Јовановић 2009; Ковачевић 2011).

Атанацковићево дело настаје током специфичног путовања, које се одвија у тешким (ратним) околностима и које је предузето из разлога егзистенцијалне угрожености, а не из жеље за разонодом. Прелиминарна анализа нашег корпуса показује да се ово остварење одликује жанровском, функционалностилском, вербатолошком и репрезентолошком раслојеношћу јер обухвата: (1) дневничке, путописне, аутобиографске и белетристичке елементе; (2) одлике свих пет функционалних стилова, при чему се јављају различити жанрови, који су текстовно издвојени у односу на ширу композициону целину чији су део (нпр. стручно-технички извештај, административни извештај, записник са састанка, пословно писмо, приватно писмо, приватна празнична

¹ Атанацковићев дневник написан је источнохерцеговачким дијалектом и екавским изговором. Већим делом усклађен је с нормом стандарног језика. Одступања од норме највероватније су проистекла из ауторовог слабијег образовања, дакле, не представљају намерно осмишљене стилске поступке, стога нису релевантна за нашу анализу.

² Атанацковићевом дневнику донекле су слични дневници војника и других учесника у балканским ратовима и Првом светском рату (в. *Ратни дневници*). Међутим, поменути дневници другачије преносе слику стране културе. За разлику од Атанацковића, други аутори ратних дневника немају интеркултуралну оријентацију. Нпр. дневник песника Милоша Перовића показује дистанциран и индиферентан став према истим европским знаменитостима које Атанацковић описује с поштовањем и дивљењем (уп. *Ратни дневници*: 439–452).

честитка, анегдота);³ (3) дескриптивни, наративни, аргументативни и интерпретативни вербатив;⁴ (4) техничко и сугестивно описивање и приповедање;⁵ (5) директни унутрашњи монолог, као и различите моделе преношења туђих речи.⁶

„Готово се може рећи да је у форми путописа, од њених прапочетака, све било дозвољено” (Радоњић 1995: 219). Путопис се у научној литератури одређује као *рубни, хибридан, полиморфан, поливалентан, синкретичан, синтетичан, вишеслојан, мешовит, хетероген, отворен, мултидисциплинаран, дигресиван, фрагментаран* и сл. текст. За путописни жанровски израз употребљавају се одредбења: *амалгам, легура, колаж, мозаик*. Једину облигаторну компоненту путописа представља *ауторска аутопсија*: „путопис [је текст који настаје] као директни продукт путничке инспирације и који се отеловљује кроз призму стварног путовања” (Кшиви 2015: 851).

За наше разматрање путописних елеманата у Атанацковићевом лингвистички веома раслојеном *ратном путничком дневнику* било је подстицајно књижевнотеоријско виђење према коме путопис „представља тематско-структурно правило остварено на нивоу разних врста примењене књижевности, књижевности чињеница и белетристике” (Кшиви 2015: 850). Издвајамо најважније компоненте поменутог виђења: „1) аутоптичност; 2) експозиција субјективног слоја и субјективизација представљеног света [...]; 3) експозиција дескриптивног слоја ([...] индивидуализација и тежња ка објективизацији у начину представљања света међусобно се укрштају у различитим пропорцијама); 4) секвентност [путописног] извештаја, која проистиче из посебног значења вremensko-prostornih односа; 5) poremećaj uzročno-posledičnih zavisnosti umesto kojih dolazi konsekvativni poredak” (Кшиви 2015: 850).

Док у „чисто” дневничким елементима Атанацковићевог остварења доминирају наративни и репрезентолошки дискурси, дотле стилску доминанту у путописним елементима чине дескрипција и директни унутрашњи монолог. Сходно двострукој (фактографској и уметничкој) природи путописа, применићемо опозицију *нелитерарно (документарно) – литерарно (поетско)*.

3. Резултати анализе

У разматрању резултата анализе кренућемо од типова текстовних целина у којима доминира документарно излагање. Следећи одломак почиње наративизованим описом догађаја на железничкој станици када је настрадао белгијски песник Емил Верхарен (Emile Verhaeren, 1995–1916).⁷ Преоста-

³ Функционалне стилове посматрамо према: Тошовић 2001.

⁴ Типове вербатива посматрамо према: Јовановић Симић/Симић 2015: 158–170.

⁵ Одлике техничке и сугестивне дескрипције посматрамо према: Кликовац 2008: 295–310.

⁶ Типови преношења туђег говора објашњени су у: Ковачевић 2012.

⁷ Атанацковић је ове податке преузео из француских новина. Песник овде није именован, али извори из тог времена посведочили су да је погибија Емила Верхарена изгледала овако како Атанацковић преноси (ослањајући се на податке из штампе).

ли део текста односи се на посету двама фабрикама, а доноси опис радног поступка (кројење одела), као и опис грађевине (фабрика). Атанацковићеве посете фабрикама биле су подстакнуте личним предузетничким интересовањем, али и службеном дужношћу,⁸ стога, тежио је да објективно и прецизно опише сва искуства до којих долази (нпр. начин на који су фабрике изграђене, начин на који је организована производња):

16. новембар 1916. године [Париз]. – Прилично је велико гурање на станицама при доласку воза и при улажењу и при излажењу. То гурање стало је синоћ у Руану живота једног великог човека, погинуо је белгијски велики песник [Емил Верхарен]. На станицу је био дошао са доста пријатеља да га испрате, па кад је воз долазио, није сачекао да воз стане, него док је још воз ишао, потрчи да ускочи, али се нога одмакне те одлети под воз који га дочека и баца под точкове и на месту остане мртав. Требало би довести у ред, па иако је ратно стање.

Данас смо обишли овде у Паризу две врло велике фабрике, једна израђује одело и ципеле, а друга парфимерију и сапуне.

Код фабрике одела нарочито је важно забележити кројење са машином и врло вешто обележавање за кројење. Тако пружи се по столу дугачак штоф, по истом штофу пружи се модел за цео пар одела, кад га уравња по штофу, он онда трља по шаблону са једном четком која се без сумње умаче у прашак од креде. Кад добро истраља четком по шаблону, он то дигне, а на штофу остане забележено плајвазом куда треба резати и сећи. [...]

Даље смо отишли да обиђемо фабрику парфимерије, то је кажу највећа фабрика на свету те врсте. И заиста је врло велика. Под зградама има простора од 6.000 квадратних метара, а зграде су на 5-6 и 7 метара висине. Све је то начичкано машинама и радницама и радницама. [...] Треба видети колико се за сат изради сапуна и колико се спакује и завије у најфиније хартије; треба видети како се етикете израђују и штампају, па да човеку памет стане (*Дневник*: 285).

Више је техничких описа него сугестивних. Техничка дескрипција се доследно остварује документарно, без литерарних елемената, с тим што садржи ауторске коментаре о одликама описаног објекта. Аутор радије описује људска дела (практична и уметничка) него природу (предеље), а више је заинтересован за практична него за уметничка остварења. Међу практичним објектима једнако је заинтересован и за грађевине (фабрике, саобраћајнице) и за корисне предмете, што показује следећи фактографски опис пекарнице за хлеб:

8. јули 1916. године [Баден]. – Ту видех једну врло лепу пекарницу за хлеб. Казан обло округло од бабра у коме се меси хлеб, а чију мешалицу окреће електрика. У тај казан рече нам једна госпођа насле се вели 100–150 кила брашна па то размеси машина и они после само размеравају тесто. Фуруна је велика и обложена врло финим порцуланским плочицама. Практична ствар, то би ја могао и требао у име Бога да направим код мог млина преко пута од куће (*Дневник*: 187).

Описи практичних објеката бележени су с намером да буду примењени по повратку у отаџбину током послератне обнове, стога аутор увек трага за практичном вредношћу свега с чим се среће у новој средини. Наредни одломак садржи најпре опис ентеријера, затим, опис организације пољопривредне школе, а на крају и кратак опис посете лабораторији хемичара Виктора

⁸ Атанацковић је био члан званично именоване државне делегације која је у избеглиштву посетила одређене фабрике како би после рата пренела искуства у Србију.

Грињара (Victor Grignard, 1871–1935), добитника Нобелове награде за хемију 1912. године:

21. новембар 1916. године [Нанси]. – Дошли смо овде у Нанси око 3 сата по подне. Кола су нас чекала на станици и одвезла у хотел „Англер“, где су нам дате дивне собе. Овде су собе са малим предсобљем, где се увече остављају хаљине и обућа за чишћење. Колико заузима то предсобље у дужини те собе, има одвојено за умивање и за туширање, ту има вода хладна и врућа [...]. Собе комотне и топле. Намештај врло отмен и фин.

Отишли смо да обиђемо пиварску школу која овде постоји. Колима смо брзо дошли до пред школу, ту нас је дочекао директор те школе. Али ту није смо пиварска школа, ту има факултет хемијски и пољопривредни. Све је то урађено како се само пожелети може. Пиварска школа има малу пивару врло лепо урађену где се деца уче поред теоријског и практично за пиварску школу. [...]

Г. директор био је љубазан те нас је одвео у хемијски лабораторијум, баш кад су радили ђаци разна испитивања, има доста ђака и мушких и женских. Били смо затим у лабораторијуму професора хемије, који је лане или ове године добио Нобелову награду за најбољи хемијски проналазак (*Дневник*: 291).

За разлику од текстовних целина посвећених ентитетима који имају практичну сврху и који управо тиме освајају ауторову пажњу и активирају његов рационални дух, уметничка дела побуђују естетски доживљај и покрећу осећања. Атанацковић је у дневник унео велики број описа споменика херојима, војсковођама, владарима. Стиче се утисак да он настоји да дескрипцију оствари документарно, међутим, у фактографски усмерен приказ уноси лични утисак и наглашено осећање дивљења према монументалности споменика:

13. јануар 2016. године [Рим]. – Споменик краља Емануела израђен је врло лепо, богато и импозантно, његова статуа је позлаћена, он је на коњу, лепо представљен, позади њега је палата у полукругу висока можда преко 50 метара, пред њим је зид велики са лепим амблемима, а он је на поду између једног и другог зида, на једној великој равници, али та равница читаво је поље, са једне стране споменика из предњег зида тече читава река кроз диван мермер. Све је ванредно лепо и скупочено, [...]. Види се на први поглед да се није питало колико ће коштати споменик Виктора Емануела, него се свесрдно тражило да буде што величанственији и збиља је леп и импозантан (*Дневник*: 58–59).

Карактеристично је да су описи лепоте градова мање детаљни од описа лепоте споменика, а посебно су мање детаљни од описа прагматичних решења у градовима (саобраћајна мрежа, насипи на рекама и сл.). У дескрипцији градова интерферирају објективно и субјективно приказивање, при чему се не издваја велики број детаља него се више преноси утисак:

29. април 1916. године [Кан]. – Кан је на морској обали. Крај самог мора на једном шеталишном парку подигнут је споменик краљу енглеском Едуарду, који је како они веле творац ове дивне вароши. [...] Не може никако човек да представи лепоту овог места, непрестано мисли да је у панорами или биоскопу. Путеви поред величанствених вила, све окићено цвећем и дрвећем, не знаш чему пре да се дивиш: да ли зградама, да ли лепоти путева, башча, мора и т. д. Како сам видео један део Кана, то ћу се у име Бога накатити још једном да одем до Кана и да боље разгледам (*Дневник*: 133).

Очекивано је да путописи садрже – имплицитно или експлицитно исказан – став аутора према страниј култури с којом се он среће: „у путопису је интригантан начин субјективизације спољашњег света који често припада

другој култури [другачијој] од оне за коју је везан аутор-јунак” (Кшиви 2015: 850). Атанацковићев дневник се одликује бројним експлицитно оствареним *имаголошким дискурсима*, при чему су честа директна поређења домаће и стране културе. Када је у питању опозиција *документарно – литерарно*, уочавају се три најопштије могућности у компаративним имаголошким дискурсима. Једна могућност остварује се кроз документарно усмерено поређење стране и домаће културе, уз изношење неутралног ауторског става према обе културе, као што је у следећем опису прехранбених навика Француза и Срба (Ужичана):

10. март 1916. године [Авињон]. – Вредно је нешто прибележити о француској и италијанској кујни. Збиља овде се врло мало једе меса, па ипак су људи и жене и деца здрави и напредни. Ја мислим да наши Ужичани потроше за један дан више меса за 7–8.000 становника него једна француска варошица за 70–80.000. [...] Место меса једу кромпире, шаргарепу, грашак [...]. Добијете на пример мало парче печена меса, а уз њега добијете читаву чинију зелене салате. Ма шта добили од меса, уз то иде салата. [...] Често добијете пржено зеље на путеру, суве шљиве, куване јабуке, ретко кад супу са месом (*Дневник*: 107).

Друга могућност остварује се кроз документарно усмерено поређење стране и домаће културе, уз изношење афирмативног ауторског става према страном и критичког става према домаћој култури, као у наредним двама описима саобраћајница (у Француској и Србији):

15. мај 2016. године [Екс]. – И овде се види да су Франузи много полагаали увек на путеве, јер од Марсеља до Екса куд год погледаш путеви као длан, све је то насуто шодером и песком, па утврђено добро тешким ваљком тако да се лако не може ни изровити ни покварити. [...] Како је са путевима среским, сеоским и окружним, тако је и са железничким пругама. Ама и оне се праве тако стабилно и јако да ти је милина погледати. Чини ми се да се у почетку кад се раде, предвиде све евентуалности и све елементарне непогоде које би могле наступити, па се при првом раду отклоне, да после не могу наступити апсолутно никакве сметње у саобраћају.

Како је код нас на свим пругама? Како је у Овчарској клисури? Како је од Пожеге до Овчарске клисуре? Никад сигурности иако је нова пруга, више кошта оправка и одржавање за две-три године него на овдашњим пругама што ће бити за 20 година. Врло чести прекиди саобраћаја. Тек се сад може видети како је неозбиљно грађена пруга Крушевац–Ужице (*Дневник*: 138).

Трећу могућност за остваривање опозиције *документарно – литерарно* у имаголошким дискурсима, представља литерарно усмерено поређење стране и домаће културе, при чему се дочарава носталгија за домовином, завичајем и породицом (у узлазноградационом низу та три аспекта ауторовог живота), али и отуђеност према узвишеној страном култури. Карактеристичан пример налазимо у следећем одломку, који је остварен као унутрашњи монолог:

20. децембар 2017. године [Париз]. – Непрестано мислим: па докле ће све ово трајати? Шта ми раде моји у Србији по овој великој зими и мразу? И трећи Божић хоће да проведу без мене. Две и по године, то су два и по века. Силна ме жудња мори за Драгом и децом, за нашом милом домовином, за мојим Ужицем и Ужичанима, где сам сила добра протурио и запамтио. Мој лепи породични живот. Мој дивни живот међу грађанима ужичким, са којима сам се вазда дичио и поносио, а и они ваљаде са мном. Сад одвојени, раздвојени, многи моји пријатељи помрли, многе море прогутало, а Бог једини зна ко ће се још жив вратити.

Те мисли ме обузму у овом великом Паризу, јер баш овде нема за мене ваздуха, нема за мене ни сласти ни задовољства, кад видим лепоту Париза како и она чами у мраку, суморна без светлости, како се нико сад честито не може огрејати, како се уметност ни лепота Париза не може осветлити, онда помислим: А шта је тек по нашој милој Србији? Како тамо народ живи? Шта ради моја Драга са својом и мојом децом? Имају ли хлеба? Имају ли с хлебом? Имају ли шта обући? Имају ли се са чим огрејати? О, Боже милостиви, хоће ли овоме бити краја? (*Дневник*: 513).

На крају анализе путописних елемената у Атанацковићевом дневнику наводимо типове текстовних целина с највишим ступњем литерарности. Реч је о дневничким сегментима који се односе на дане у години када је одређени православни празник. Аутор доследно кроз све године у дневнику бележи празнике које је навикао да прославља с породицом, а празници му служе као кључни оријентир за одмеравање времена. Зависно од значаја празника, као и од времена које је протекло од расанка с породицом, биће развијени ужи или шири унутрашњи монолози с наглашеном носталгијом:

24. децембар 1917. године [Париз]. – Данас је трећи Бадњи дан како нисам код своје куће. Сутра је трећи Божић како не проводим овај велики и свети празник са својом породицом. Три године не уносим бадњаке на огњиште мога дома. Три године су прошле и три ће Божића како не ломим чесницу у свом дому. О, Боже милостиви, па докле ћемо се ломити по туђини?

Грешили смо много, али је, господе Боже, испаштања доста.

Шта ли ради моја Драга са децом? Шта ли раде деца? Да ли су јутрос прислоњени бадњаци на нашу кућу? Да ли су спремили пецивицу, а да су постили, у то сам сигуран, јер се тешко набавља ма шта друго осим хлеба.

Чини ми се, ја сам најсрећније проводио свој живот породични, а и иначе колико сам се осећао срећним кад сам у свом дому са децом и Драгом. Колико је радости било са Јокине и Даринкине стране, оне су уносиле спокојство и задовољство, јер су оне уживале у срећи мојој и моје Драге, уживале су у срећи наше деце (*Дневник*: 515–516).

Завршни пример нашег разматрања вероватно спада међу најпоетичније на тематско-мотивском и на језичком плану, посебно у погледу дочаравања атмосфере „рађања месеца” током летњих вечери:

4. јули 2016. године [Женева]. – Синоћ, а нарочито прексиноћ, врло је лепо било видети рађање месеца [...]. Месец је излазио полако иза једног брда источно од вароши. Црвеног лица помаља се постепено. Мени се чини да је његово излажење иза брда трајало читав фртаљ сата. Не може човек замислити како то близу изгледа. Мени паде на памет наше Ужице. Овај дивни месечев изглед види се из Ужица, може бити моја Драга, моја деца, Даринка и Јока посматрају ово излажење, они се диве лепоти свега овог. То је једина тачка коју заједно посматрамо, али смо далеко једно од другог. Мислим у себи да ми је да по њему сјајном месецу пошаљем поздраве мојим у Ужице, мојој отаџбини Србији (*Дневник*: 179–180).

Након разматрања карактеристичних типова примера, покушаћемо да успоставимо, условно речено, парадигму језичко-стилске „прераде путничког искуства у путописни текст” у Атанацковићевом дневнику.

Документарна и литерарна тенденција у Атанацковићевом путописном тексту углавном не теже приближавању него „супостоје” једна поред друге, формирајући два типа језичког израза у „текстуалном уобличавању искуства путовања”. Документарна тенденција је заступљенија и снажнија од лита-

рарне (што проистиче из службене и пословне сврхе Атанацковићевог путовања по европским градовима).

Аутор-јунак успоставља две врсте релација према предмету о коме говори: (1) објективна – тада користи *сцијентизацију* као стилски поступак;⁹ (2) субјективна – тада користи *поетизацију* као стилски поступак.¹⁰

Сцијентизацију омогућавају следећа језичко-стилска средства: (1) стилски неутрална лексика, уз лексичку карактеристичну за област којој припада тема – индустрија, саобраћај и сл.; (2) интернационална лексика својствена тзв. интелектуалним стилевима (нпр. *евентуалност, елементарни, апсолутно*); (3) деагентизоване реченичне конструкције (нпр. Тако *пружи се* по столу дугачак штоф, по истом штофу *пружи се* модел за цео пар одела; Тек *се* сад *може видети* како је неозбиљно *грађена* пруга); (4) номинализација (нпр. Прилично је велико *гурање* на станицама при доласку воза и при *улажењу* и при *излажењу*; Код фабрике одела нарочито је важно забележити *кројење* са машином и врло вешто *обележавање* за *кројење*).

Поетизацију доприносе следећа језичко-стилска средства: (1) експресивна лексика (нпр. *Силна ме жудња мори* за Драгом и децом), а посебно културолошки маркирана лексика (нпр. *Божјић, Бадњи дан, бадњак, огњиште, чесница*); (2) стилске фигуре – апострофа (нпр. *О, Боже милостиви, [...]*), таутологија (нпр. нема за мене ни *сласти* ни *задовољства*; са којима сам се вазда *дичио* и *поносио*; Сад *одвојени, раздвојени*), метафора (многе [моје пријатеље] море *прогутало*; овде [у Паризу] нема за мене *ваздуха*), метафора с хиперболом (нпр. *Две и по године, то су два и по века*); (3) понављање као поступак којим се постиже уређеност, заправо еквивалентност, која је у основи поетске функције језика (нпр. *Имају ли хлеба? Имају ли с хлебом? Имају ли шта обући? Имају ли се са чим огрејати?*; *Мој лепи породични живот. Мој дивни живот* међу грађанима ужичким); (4) експресивна питања, на која се не даје одговор, а стилогеност је снажнија ако је више питања у низу (нпр. *Шта ли ради моја Драга са децом? Шта ли раде деца? Да ли су јутрос прислоњени бадњаци на нашу кућу?*).

Атанацковићев путописни текст је фрагментаран и структурно отворен: састоји се из смисаоно и вербатолошки уобличених текстовних целина (што је донекле условљено укључивањем у дневничку форму). Фрагменти су састављени од једног или више пасуса, а њима се могу додавати нове текстовне целине, тј. фрагменти различитих вербатолошких одлика.

4. Закључак

Лингвостилистичка анализа путописних елемената у жанровски и стилски сложеном *ратном путничком дневнику* Борисава Атанацковића пружа одређене увиде у језичко-стилске одлике ове специфичне (под)врсте српског путописног стваралаштва. Реч је о завичајно и интеркултурално усмереном

⁹ Поступак *сцијентизације* објашњен је у: Симић/Јовановић Симић 2015: 291–299.

¹⁰ Поступак *поетизације* објашњен је у: Симић/Јовановић Симић 2015: 299–310.

ратним дневнику, који успоставља својеврсну ранотежу између „слике о себи” и „слике о другоме”. Ако се узме у обзир опозиција *нелитерарно (документарно) – литерарно (поетско)*, у путописном тексту Атанацковићевог дневника се на парадигматском плану остварује одређени (под)модел путописног израза.

Поменути (под)модел путописног израза има следеће одлике: (1) стилску доминанту чине дескрипција и директни унутрашњи монолог; (2) *документарна* и *литерарна* тенденција мање интерферирају, а више формирају два паралелна типа језичког израза у текстуалном уобличавању путничког искуства; (3) аутор-јунак се према теми излагања односи или објективно или субјективно, користећи или сцијентизацију или поетизацију као стилски поступак; (4) путописни текст је фрагментаран и структурно отворен, а састоји се из смисаоно и вербатолошки „заокружених” (самосталних) текстовних целина.

Лингвостилистичко поређење Атанацковићевог путописног текста с другим остварењима „златног доба” српске путописне књижевности (а то је међуратни период), довело би до увида у конвенционалне и неконвенционалне језичко-стилске одлике Атанацковићевог путописног израза. Тиме се доприноси испитивању „лингвистичке историје” српског путописа.

ИЗВОРИ

Дневник: Борисав Малиша Атанацковић, *Дневник (1915–1919)*, Илија Мисаиловић (прир.), Ужице: Историјски архив, 2006.

Ратни дневници: *Ратни дневници Ужичана (1912–1918)*, Видан Николић и др. (прир.), Ужице: Историјски архив, 1995.

ЛИТЕРАТУРА

Александровна Шачкова 2012: Василиса Александровна Шачкова, Путопис као жанр уметничке књижевности: питања теорије, *Путопис*, Београд, I/1–2, 195–202.

Бабић 2019: Миланка Бабић, О особинама епистоларног дискурса у писми-ма војника и логораша из Првог светског рата, *Српски језик*, XXIV, 201–219.

Борм 2013: Jan Borm, Određivanje puta: o putopisu, putničkoj književnosti i terminologiji, *Philologia Mediana*, 5, Niš, 607–622.

Гвозден 2011: Владимир Гвозден, *Српска путописна култура 1914–1940: студија о хронотопичности сусрета*, Београд: Службени гласник, 5–19.

Гвозден 2012: Владимир Гвозден, Има ли путопис своју теорију, *Путопис*, Београд, I/1–2, 183–193.

- Јаћимовић 2012:** Слађана Јаћимовић, Поетика авангардног путописа, *Путопис*, Београд, I/1–2, 7–15.
- Јовановић 2009:** Јелена Јовановић, Есејистички стил Јована Дучића, у: *Писци и стил*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 143–191.
- Јовановић Симић/Симић 2015:** Јелена Јовановић Симић, Радоје Симић, *Вербатологија (основи науке о вербализацији света)*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика; Јасен.
- Кликовац 2008:** Duška Klikovac, *Jezik i moć: ogledi iz sociolingvistike i stilistike*, Београд: Biblioteka XX vek.
- Ковачевић 2012:** Милош Ковачевић, О граматичко-стилистичком терминосистему туђег говора, *Српски језик*, XVII, 13–38.
- Ковачевић 2011:** Милош Ковачевић, Испреплетеност књижевноумјетничког и научног стила у Дучићевој књизи о грофу Сави Владиславићу, у: *Стилска значења и зрачења*, Ниш: Филозофски факултет, 171–193.
- Костадиновић 2016:** Александар Костадиновић, Аксиолошки статус путописа: између sublитерарног и паранаучног феномена, *Trends and Tendencies in Modern Philology*, 1, Копер, 17–32.
- Кшиви 2015:** Roman Kšivi, Putopis, у: Gžegož Gazda, Slovinja Tinecka Makovska (red.), *Rečnik književnih rodova i vrsta*, Београд: Službeni glasnik, 850–857.
- Милијић 2001:** Бранислава Милијић, Научни, филозофски и литерарни дискурс у путописима научника, у: Слободанка Пековић (ур.), *Књига о путопису*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 241–248.
- Пековић 2001:** Слободанка Пековић, Путопис – условљеност жанра, у: Слободанка Пековић (ур.), *Књига о путопису*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 11–26.
- Пековић 2012:** Слободанка Пековић, Слика света у путопису почетком 20 века, *Путопис*, Београд, I/1–2, 205–214.
- Поповић 2013:** Olivera Popović, Putopis: od rubnog žanra do generatora novih književnih teorija, у: Aleksandra Nikčević Batričević (ur.), *Mala mjera – od margine do centra*, Podgorica: Univerzitet Crne Gore, 205–216.
- Радоњић 1995:** Саша Радоњић, *Речник српске путописне прозе*, Нови Сад: Соларис, 213–221.
- Симић/Јовановић Симић 2015:** Радоје Симић, Јелена Јовановић Симић, *Општа стилистика*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика; Јасен.
- Тошовић 2002:** Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.

Milka Nikolić

TRAVEL ELEMENTS IN THE WAR DIARY OF BORISAV ATANACKOVIĆ
ASPECT OF LINGUISTIC STYLISTICS

Summary

Borisav Atanacković (1860–1919), an entrepreneur and policeman from Užice, wrote a diary during the First World War, traveling around Europe as a member of the Serbian refugee state delegation (the diary covers the period from August 1915 to January 1919). The subject of interest in this report is the linguistic and stylistic features of the travelogue segments in the text we are analyzing. This work has native, national, documentary and intercultural significance because it brings numerous authentic data, and at the same time shows the author's respect for European culture and his effort to transfer the values and achievements of European countries to his homeland. The factual background in this literary-documentary production is not reduced to a statistical series of information, but is illuminated from the personal perspective of the author who was a participant or witness to the event. This diary is characterized by the interference of different genre elements – diary, travelogue, autobiographical, fiction elements. The text of Borisav Atanacković consists of different types of discourse, such as narration, description, argumentation, interpretation.

Keywords: diary, travel writing, Borisav Atanacković, literary-documentary prose, linguistic and stylistic features, description, inner monologue.